

BRAK IZRAELACA I NJIHOVIH SUSJEDA

Obitelj za sva vremena ostaje kolijevka, škola, dom čovječanstva, u kojem se formira, raste, dozrijeva čovjek u cjelovitu linčost a ne u broj. Ona ostaje oaza slobode i mira, prirodno sklonište i zaklon od otuđenja čovjekove osobe; osnovna stanica, ugaoni kamen istinskoga društva. Današnji čovjek uglavnom živi u umjetnim zajednicama, a manje u prirodnoj zajednici koja je obitelj. Odatle i tolike traume u današnjem potrošačkom i tehniziranom društvu.

Izrael je uvijek visoko cijenio obitelj. Pojedinaac ne znači mnogo. Samo kao član obitelji ima svoje ime, svoju sigurnost, svoju budućnost. Obitelj je sigurnost i jamstvo da će narod nadživjeti sve teškoće i krize svoje burne i često krvave povijesti. Njoj je povjereno veliko naslijeđe objavljene religije. Značajno, navještaj i pouka objavljene vjere nije predana nekoj skupini učenih ljudi, nekoj ustanovi i strukturi, nego najmanje institucionalnoj zajednici ali zato neuništivoj, a to je obitelj (Izl 12,26). Obitelj je posadašljenje i ostvarenje prošlih naraštaja, u njoj je trajno prisutan Božji savez koji je Jahve sklopio sa svojim narodom, ona je trajno usmjerena prema konačnom spasenju u eshatonu. Izraelska obitelj uvijek je radost i nada svega naroda, mjesto susreta s Bogom i zajedništva s Božjim narodom.

Značajno je, dok drugi narodi, susjedni Izraelu i s kojima će on živjeti u dijaspori, nestaju upravo kad se njihova prirodna zajednica, raslojava, dotle Izrael nadživljuje sve upravo snagom svoje čvrste i sigurne obitelji. To je samo jedan oblik koji nam otkriva nešto od tajne Izraela.

Pokušat ću osvijetliti biblijsko-teološko poimanje obitelji u Izraela kako se to ostvaruje u povijesti, kako se to naviješta za eshaton.^

* Izbor iz literature. Na našem jeziku: A. M. DUBARLE, »Biblija o ljubavi i plodnosti«, *Svesci 1* (1967) 36–42; M. GAUDEFROY, *Seksološke studije*, KS, Zagreb 1971; P. MONTAIGNE, *Teologija spolnosti, i ženidbe*, Zagreb 1971, 107–118; J. REGNIER, *Teologija obitelji u Crkvi i u svijetu*, Zagreb 1971, 107–125; A. REBIĆ, *Biblijska prapovijest*, Zagreb 1969; »Teološki pogled na postanak čovjeka«, *BS* 1970, 345–360; *Biblijske starine*, Zagreb 1983, 82–97; T. C. De KRUIJFF — G. N. VOLLEBREGT, *Spolnost i brak u Bibliji*, Zagreb 1972; S. STEINER, *Ko se poročata*, Celovec 1974; C. TOMIĆ, *Uzvišena tajna*, FTI, Zagreb 1974r *Prapovijest spasenja*, Zagreb' 1977;

/. Shvaćanje obitelji u Izraelaca i u njihovih susjeda

Stari istok u kojem živi Božji narod poznaje brak i obitelj kao socijalni fenomen, kao instituciju s utvrđenim zakonima koji zaštićuju tu zajednicu, osiguravaju njezin razvoj i ugrađuju je u ekonomski i društveni život klana, plemena, naroda. Pravni obiteljski odnosi gotovo nepromjenljivo ulaze u život izraelskog naroda. Izrael, kao i susjedni narodi, poznaju poligamiju, zakonski konkubinac, rastavu braka. Ipak na religioznom području Izrael se potpuno odvaja od svojih susjeda među kojima živi. U čemu? Koja je to novost?

1. Sakralizacija seksualnosti na Starom istoku

Svi su narodi među kojima živi Izrael, narodi Mezopotamije, Kanaana, Egipta, neznabožački. Iako se religija i religioznost u pojedinim narodima razlikuje, ipak što se tiče seksualnosti i braka pokazuju zajedničke crte, a razlike su neznatne. Posvuda je prisutno božanstvo što ulazi u seksualni odnos sa ženom-zemljom. To je pozadina gledanja na faraona kao utjelovljenje boga u Egiptu, te obreda plodnosti raširenih po cijeloj prednjoj Aziji, kao i kod grčkih eleuzijskih i dionizijskih misterija. Bogovi i božice prikazani su s vrlo naglašenim spolnim oznakama ili simbolima (spolni organi ili životinja: bik, golubica, zmija).[^] Religiozna misao u svojim mitovima i obredima sakralizira i mitologizira ljudsku seksualnost i sve što je u vezi s njom.

a) *Mitovi*

Što je mit? Nemamo još zadovoljavajuću definiciju. Danas se mit ne shvaća kao nešto negativno, pogansko, izmišljeno, nego kao nešto što otkriva dragocjeno iskustvo tumačenja svijeta i njegove povijesti. Mitovi izražavaju omedenost svijeta i čovjekova postojanja, otkrivaju čovjeku da temelj svojega postojanja nema u sebi već u onozemnosti, te da čovjek nije vezan samo uz ovaj svijet već je otvoren prema onozemnosti, božanskome svijetu. Mit je pripravnici i prethodni stupanj znanosti, ali egzistencijalnije, dublje i univerzalnije od same znanosti tumači svijet i povijest.

Mitovi su izraz najvišega dometa misli. Sve što se događa u svemiru odraz je »božanske povijesti« koju mitovi prepričavaju. Stoga je mitsko tumačenje predlogično i predznanstveno tumačenje tajni u prirodi i posebno u čovjekovu životu.*

J. WEISSGERBER, *Osnovni zakon svemira*, FTI, Zagreb 1972; Zbornik radova teološko-pastoralnog tjedna: »Kršćanska obitelj u suvremenom svijetu«, BS br. 1, 1972

Iz strane literature posebno: J.-P. AUBERT, *Sexualité, amour et mariage*, Paris 1970; P. GRELOT, *Le couple humaine dans l'écriture*; E. STAUFFER, »Gamos«, u G. KITTEL, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, tal. prijevod, Brescia 1965..., 351—376; R. de VAUX, *Les institutions de l'Ancien Testament*; tal. prijevod: *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, Roma 1964.

» Usp. T. C. KRUIJF — G. N. VOLLEBREGT, *nav. dj.* 22.

» Usp. C. TOMIĆ, *Uzvikna taina*, 24—27.

Božanska povijest »odvija se prije svih vremena, kao iskonski arhetip svega kozmičkog nastajanja i svakog ljudskog djelovanja«. * Ta se božanska povijest ponavlja u vremenu, u svijetu i u povijesti čovječanstva. I svijet i povijest i čovjek imaju svoju egzistenciju i smisao ukoliko ponavljaju taj iskonski arhetip. Time se svakom ljudskom činu i djelovanju pridaje sakralna vrijednost ukoliko ponavlja čin i djelovanje svojeg arhetipa u svijetu bogova. To vrijedi za brak u kojem svi vide nešto tajanstveno, neshvatljivo, božanske djelovanje.

Ljudska plodnost, spolnost i brak nalaze u mitovima svoj duboki temelj i opravdanje svoje sakralnosti, i svoje značenje za čovjeka. Susjedni narodi, među kojima Izrael živi, vide u bogovima povezane u parove arhetipove — uzore za različite odnose muž-žena: odnose plodnosti, ljubavi, braka.

Plodnost. U svim religijama plodnost je povezana s pojavom stvaranja. Njome se izgrađuje, puni i uljepšava svemir. U religijama kulta plodnosti susrećemo božanski bračni par: bog-otac i božica-majka. Oni su univerzalni izvor života, bilo u svijetu bogova ili pak u biljnom, životinjskom i ljudskom carstvu. Bog-otac, nebesko božanstvo, redovito je vezan uz oluju, kišu koja oplođuje božicu-majku, uosobljenje zemlje roditeljke svega života na zemlji.

Plodnost zemlje, životinja i čovjeka visoko se cijeni u stočarskim i agrarnim sredinama, i ona nalazi svoj arhetip u nebeskom paru i, dosljedno, u tome vidi temelj i smisao plodnosti. ^

Ljubav-strast (eros). Mitologija poznaje boga-ljubavnika i božicu-ljubavnicu koji nisu nužno bog-otac i božica-majka. Znači: eros nije nužno vezan s plodnošću u braku.* Božica-ljubavnica postaje uosobljenje seksualne draži kojom žena zavodi svojega partnera ili više njih, jer ih može imati više. Tako Ištar (Aštarta, Afrodita, Venera) ima ljubimca-boga Tamuzu (Adonisa), boga plodnosti, ali ona zavodi i druge. Taj mit sakralizira svaku erotsku ljubav kako god se ona odražava u životu. Svi ljubavnici žive u sferi Ištarke, koja svojim ljubimcima kao i svojem nebeskom ljubimcu Tamuzu donosi radost i žalost, život i smrt.

Božanska ženidba. U mitovima nikad prvi par bog-otac i božica-majka nisu prikazani kao arhetip braka. Prema shvaćanju starih: zaručnica prelazi iz vlasti oca u vlast zaručnika. Ali u nižih bogova poznajemo zaruke koje postaju tip zemaljskih zaruka i braka.

Vidimo da su u mitovima plodnost, eros i brak sakralizirani; oni su odvojeni i nemaju isti arhetip. Svaki oblik seksualnosti sakraliziran je na svoj način. To stvara anarhičnost spola i erotizma.

* »Pralik«, u *RBT* 949.

^ Vidi C. TOMIĆ, *nav. dj.* 24, bilj. 4.

• Usp. J. WEISSGERBER. *nav. Jj.* 104.

b) *Obredi*

Mit se u obrednom kultu aktualizira određenom dramom. U kultu vjernik izvršava stanovite pokrete, obavlja određeni čin kako bi ostvario ne samo idealnu nego i realnu vezu između svijeta bogova i svojega svijeta, da bi postao dionikom božanske stvaralačke moći i osigurao plodnost polju, životinjama i obitelji. U agrarnim kulturama sam kralj početkom godine obavlja božansko vjenčanje: *hijerogamiju* da bi osigurao plodnost zemlje, životinja i ljudi. U eleuzijskim misterijima obavlja se sveto vjenčanje između Zeusa (Jupitera), gospodara neba, i Demetre, majke Zemlje. Jednako i u Antesterijama, vrhunac je vjenčanje Dionizija i zemaljske zaručnice.'

Osim hijerogamije, postoji i raširen kult božice-ljubavnice (odnosno boga-ljubavnika) koji se može u svako doba obavljati sjedinjujući se seksualno s djevojkama (odnosno s mladićima) posvećenima božanstvu. To je *sakralna prostitucija* koja se obavlja u svetištima. ^

Poznat je i *obred vjenčanja* kojim se nastoji imitirati arhetipska ženidba bogova. U Egiptu faraon i kraljica uosobljuju božanski par: kralj Horusa, sina Ozirisa, a kraljica kćerku, ženu i majku svih bogova.

Religiozna misao o braku u ovim mitovima otkriva neke pozitivne vrednote braka: pridaje značajku sakralnog svemu što se odnosi na brak; podlaže to važno područje ljudskog života višim moćima; ugrađuje seksualne životne snage u područje liturgijskog obreda i tako ih čuva od profanacije.

Ali imala je ona i kobnih posljedica: kanonizira činjenično stanje koje je daleko od iskonskog ideala braka: poligamiju, konkubinat, sakralnu prostituciju, rastavu, pa čak i homoheksualnost i bestijalnost. ^

Stoga izraelski proroci i mudraci ustaju i drastično osuđuju kult plodnosti, kao i erotske značajke helenskih misterija. »Djecu žrtvuju . . . vrše tajne obrede... priređuju bijesne gozbe s čudnim običajima. Ne čuvaju više čistoće ni tijela ni ženidbe . . . « (Mudr 14,23 s).

2. Novost u biblijskoj objavi

Temeljna istina izraelske vjere jest vjera u jednoga Boga koji je svoje ime očitovao Mojsiju kao Jahve (Izl 3,13—15) i očitovao se kao Bog Oslobođitelj, Otkugitelj, Spasitelj.

¹ Antesterije (pl.) svetkovine su u čast Dionizija u Atenjana u mjesecu . antestennonu (veljača-ožujak). Eleuzinije su svečanosti u čast božice Demetre, zahvala za žrtvu.

² Sakralna prostitucija pojavljuje se već na Sinaju (Izl 32, 6); posebno cvate u Sjevernom kraljevstvu nakon Jeroboama (1 Kr 14, 24) i u Jeruzalemu za Manašea i Amona (2 Kr 23, 7). Zakon oštro osuđuje i prijeti smrću svakom Izraelcu. Ne prima se novac »bludničine plaće ni pasji novac« (Pnz 23, 19). Mladiće koji se podavaju bludu u hramovima Pismo naziva »psima«, što je najpogrdniji izraz u Izraelaca.

³ Vidi C. TOMIĆ, *nav. dj.* 33.

»čuj, Izraele, Jahve je Bog naš, Jahve je jedan« (Pnz 6,4), najstarija je ispovijest vjere u Izraela i njegova dnevna molitva do danas. Jahve je jedan i jedincat. Nema uza sebe božicu drugaricu. Bog Izraelov Stvoritelj je, a ne roditelj svijeta i čovjeka. Nema drugoga boga uz njega. Sve što je izvan njega stvoreno je, sve samo njemu, njegovoj slobodnoj volji duguje svoj opstanak. On ostaje nevidljiv, iako djelatan u svijetu i u povijesti; slobodan u djelovanju i nije vezan uz vrijeme i prostor, uz izmjenu godišnjih doba, uz plodnost i neplodnost; ostaje nevidljiv i ne smije se prikazivati kamenim i rezanim likovima.

Dosljedno tome: nema »božanske povijesti« u Izraelu, postoji samo povijest spasenja; padaju mitovi vezani uz seksualnost i brak, desakralizirana je ta stvarnost. Spolnost i obitelj zemaljska su, duboko ljudska stvarnost, pripadaju ovome svijetu koji je »djelo Jahvinih ruku«; i ta je stvarnost, prema tome, posebni Stvoriteljev dar čovjeku svojem stvorenju. Brak je nešto sveto samo u odnosu prema Bogu koji je jedini Svet.

U objavljenoj religiji spolnost, plodnost i brak nisu odvojeni nego su svi oblici seksualnosti usmjereni i uključeni u ustanovu braka. I samo unutar njega moralno su dobri seksualni čini ljubavi i plodnosti.

Ova jedinstvena i uzvišena misao u Izraelu nije uvijek bila življena u njezinoj čistoći. Izrael živi usred politeističkih naroda i u pučkoj religioznosti pokazuje se sklon privlačnoj religiji kulta plodnosti, (kanaanskog Baala i Aštarte, boga plodnosti i božice ljubavi), koji se obavlja raskalašenim, raspojasanim orgijama seksualnog razvrata (Izl 32, 6; 1 Kr 14, 24; 2 Kr 23, 7). To se zapaža kroz svu izraelsku povijest. Ipak izvorni ideal braka uvijek ostaje prisutan u proročkim i mudrosnim spisima pokazujući da. Božji prvotni plan braka, te zemaljske stvarnosti i dar Božje ljubavi, mora biti jednom ostvaren.*"

///. *Brak u povijesti spasenja*

Monogamički brak ostaje primarni i temeljni oblik prirodne ljudske zajednice, temelj božanskoga reda stvaranja, ostvarenje Božjeg spasiteljskog plana. Možemo ga promatrati u početnom božanskom planu; u ©slabljenju ideala braka radi »okorjelosti srca« (Mk 10,5); napokon u konačnoj proročkoj viziji ostvarenja izvornoga Božjeg nauma u vezi s brakom.

1. Izvorni Božji naum

Biblija nam u dva izvještaja donosi izvorni Božji naum što se tiče spolnosti i braka: Post 2,4b—25 i 1,1—2,4.

" Isto, str. 32—34. i navedenu literaturu.

a) *Brak i obitelj — zajednica ljubavi* (Post 2,4b—25).

Ovaj izvještaj zapisao je jahvist u 10. stoljeću prije Krista. Pisac se pokazuje kao vrsni znalac, živopisan, pun dubokih psiholoških zapažanja i dubokih teoloških misli. U vrijeme kad su bili uzakonjeni poligamija, konkubinat i rastava braka pisac elohist, u svjetlu Božje objave, slikama i simbolima koje tadašnji čovjek dobro razumije iznosi Božji naum u vezi s brakom. Žena koja je u tom društvu smatrana nižim bićem, robom, kućnim predmetom ima središnje mjesto u tom izvještaju.

Jahve Bog umijesi čovjeka »od praha zemaljskog« i u nosnice mu udahne »dah životni« i postade čovjek »živa duša« — osoba. Jahve Bog zasadi vrt na istoku, u Edenu i u nj postavi čovjeka da ga »obrađuje i čuva« (2,8.15). Ali čovjek Je sam. »Nije dobro, reče Jahve, da čovjek bude sam: načinit ću mu pomoć kao što je on« (2,18). »Pomoć« u biblijskom jeziku označuje osobni odnos, jednako biće, partnera s kojim može razgovarati, surađivati, planirati, s kojim se može susresti »licem u lice« da otkrije bogatstvo svojega bića i da bude priznat u svojem ljudskom dostojanstvu."

Bog stvara životinje i daje ih čovjeku, ali u njima ne nađe čovjek »pomoć kao što je on« (2,20). Jahve pusti tad na čovjeka »tvrd san«, neku vrstu ekstaze, i izvadi mu rebro (strana, polovica, srp mjeseca ... život), i čovjek u ženi koju je Jahve načinio prepozna »pomoć kao što je on« i može ostvariti sada osobni susret, »licem u lice«.

U čovjekovim riječima otkrivamo duboki smisao ovih simbola: »Gle, evo kosti od mojih kostiju, meso od mojega mesa! Ženom (iššah) neka se zove, od čovjeka (iš) kad Je uzeta!« (2,23).'- Zvuči kao prva ljubavna pjesma u zori čovječanstva. Brak stvara rodbinski odnos, i to vrlo prislan. Jači od najčvršće roditeljske veze. Pisac dodaje: »Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uza svoju ženu, i bit će njih dvoje. Jedno tijelo« (2,24).

Bračna je ljubav snažna i tajanstvena veza koja se temelji na čovjekovoj naravi. Adam u ženi Evi prepoznaje biće koje upotpunjuje njegovo biće, usavršava i obogaćuje, otklanja njegovu nepotpunost, nedovršenost, tjeskobu. Ta ljubav dolazi odozgo, od Boga, i uvijek ostaje nešto tajanstveno, nedokučivo, neshatljivo (Izr 30,19 s).

Ta ljubav na razini osoba postaje »dvoje jedno«: jedinstvo i isključivost osoba. Jer to je darivanje osobe drugoj — *agape* (ne *eros*), ona je nerazrješiva; ona je plodna: plod ljubavi je dijete, »dvoje jedno« — dijete, koje učvršćuje, upotpunjuje i produhovljuje bračnu zajednicu.

Unutrašnji sklad i sreću izražava sveti pisac: »Bijahu oboje goli — čovjek i njegova žena — ali ne osjećahu stida« (2,25).

» Isto, str. 36—41; A. REBIĆ, *Biblijska prapovijest*, 150.

" *Adam* — *zemljan* označuje ponizan početak čovjekov; *i's* (*iVšah*) ime je dostojanstva, časti, osobnosti čovjekove. To ime Adam daje ženi. Vidi C. TOMIĆ, *nav.*, dj. 38.

Dakle, brak i obitelj božanska su ustanova, dar Božje ljubavi, zajednica ljubavi; muž i žena iste su naravi, dostojanstva i sudbine. Spolnost i brak nisu puka biološka činjenica, već zahvaćaju čitava čovjeka: »dvoje jedno«; stoga je brak monogamijska, nerazrješiva i plodna zajednica. To je ideal braka koji je Stvoritelj imao u svojem naumu stvarajući čovjeka, spolnost, ljubav, brak, plodnost.'^

b) *Obitelj — plodna zajednica* (Post 1,1—2,4 a).

Ovaj izvještaj negdje u 6. stoljeću prije Krista zapisuje svećenik pojesničar i teolog, sažeto, shematski, snažno.

U njemu je čovjek na vrhuncu djela stvaranja, kojem sve stvoreno teži i koji svemu stvorenom daje najdublji, objaviteljski smisao.

Bog u predvečerje subotnjeg počinka stvaralačkom riječju stvara čovjeka »na sliku svoju, muško i žensko« (Post 1,26—27).^* Čovjek je »slika Božja« (celem). Božja prisutnost na Zemlji, mali bog, ali ne jednak Bogu već samo sličnost (demut). »Slika Božja« muž je i žena u jedinstvu dviju različnih osobnosti, ne u smislu razlikovanja spolova jer spolovi označuju nepotpunost, potrebu, nedostatak, što se ne može reći za Boga. Pisac želi naglasiti da se seksualnost u čovjeka ne može omeđiti na biologiju kao kod životinja, nego ona čovjeku omogućuje da ostvari veću sličnost s Bogom. I to po plodnosti koja je blagoslov i Božji dar i ima svoj izvor u Božjoj stvaralačkoj riječi. Taj dar daje čovjeku sposobnost da nadživi kao obitelj, pleme, narod, čovječanstvo, da zagospodari Zemljom i podloži je, da stvara svoju povijest.

I u ovom izvještaju brak i obitelj očituju nam se kao Božje djelo, stvaralačko Božje djelo. Jače je naglašena jednakost i dostojanstvo muža i žene i njihovo zajedništvo kao zajedništvo plodne ljubavi; smisao je bračne zajednice prokreacija po kojoj čovjek postaje s Bogom usavršitelj i dovršitelj Božjega djela stvaranja i čovjekove povijesti. Brak i obitelj moraju postati ognjište ljubavi za svijet, uvijek živi uzor i društvenih odnosa, da bi dovršavali Božje stvaralačko djelo, muško i žensko u bratskom zajedništvu.^

Oba izvještaja jasno iznose: Jahvina je riječ izvor ljubavi, braka i plodnosti; on je stvorio obiteljsku zajednicu kao najsvetiju ustanovu, temeljnu za ljudsko društvo; ona je baštinik milosti i blagoslova na seksualnom području.

Jahve je stvorio obiteljsku zajednicu kao monogamičku, kao vezo jednog muža i jedne žene; kao neraskidivu i nerazrješivu jer je veza darivanja osoba jednom zauvijek; kao plodnu zajednicu, nužnu za ispravan rast društva i čovječanstva.

^ Isto, str. 40.

* Adam je Čovjek, koje je muško — *zahar* — *iš* i žensko — *nekebah* — *iVsah*. Vidi C. TOMIĆ, *nav. dj. 41*, bilj. 7.

^ Vidi C. TOMIĆ, *nav. dj. 41—44* i navedenu literaturu.

Ali povijest čovječanstva i sama Biblija pokazuju nam kako je obiteljska stvarnost drukčija. Mjesto ljubavi, otvaranja, predanja, postoji ubojiti egoizam, zatvaranje u sebe, volja za gospodovanjem u muža i rušilačka zavodljivost žene, što stvara patnju, razaranje, raspadanje zajednice koju je Bog htio. Biblija nam otkriva odakle taj nesklad i razaranje? Uzrok je u čovjekovom grijehu.

2. Drama obitelji

Seksualni život poremećen je sebičnošću, težnjom za gospodovanjem, strastvenošću koja zasljepljuje razum i stvara bolne raspukline u bračnome životu. Odakle to? Pisac jahvist koji nam je lijepim i lepršavim stilom opisao izvornu praroditeljsku sreću, otkriva nam i uzrok nemira, razdora, osamljenosti, porušene obiteljske sreće u Post 3.

a) *Grijeh ulazi u svijet* (Post 3,1–24).

Čovjek prekrši Božju zapovijed, što je grijeh koji ubija čovjekov razvoj u Božjem naumu, donosi mu smrt, kida vezu ljubavi s Bogom, a time razara i međusobne odnose i vlastito biće.

Zmija, »lukavija od svih zvijeri«, pratip sila protivnih Bogu i čovjekovoj sreći, uspijeva u ženi pobuditi sumnju u dobroga Boga, pokolebati vjeru i pogasiti ljubav u Stvoritelja. Ljudi žele postati »kao bogovi« (3,5), odlučivati što je dobro i zlo, prisvojiti moralnu autonomiju, a to je grijeh đavolske oholosti, izvor svakoga grijeha. Eva i Adam, kao praroditelji čovječanstva, čine prvi grijeh koji za sobom ostavlja teške i dramatične posljedice i na bračnu zajednicu ljubavi.

Posljedice se odmah očituju: mjesto da postanu »kao bogovi«, osjete svoju ljudsku bijedu i grešnost; upoznaju da su »goli«; prije ne osjećahu »stida«, sada je tu osjećaj »stida«, što upućuje na podvojenost, zbunjenost, znak nereda, na ranjenu moć ljubavi. Grijehom zajedničke pobune protiv Boga u sebi i među sobom stvorili su duboki jaz. Žena — »pomoć kao on«, pomoćnica, suradnica, »doživotna pjesma na putu« postaje zavodnica, rušiteljica, saveznica kneza mržnje. Adam je odbija i tjera od sebe, više je ne priznaje. Baca krivnju na Boga koji mu je dao tu ženu.

Bog nakon grijeha izriče pravorijek koji odsad prati obiteljsku zajednicu. Bog zapravo otkriva bolnu ranu koju čovjek sebi zadaje svojim grijehom. Odnosi su muža i žene poremećeni: nema više one radosti zajednice ljubavi, »jedno tijelo«. Ljubav je degradirana na strastvenu požudu — eros. Ženu neće privlačiti ljubav mužu nego slijepa strast; a tako i muža koji sada postaje gospodar — baal, tiranin žene koja mu postaje ropkinja, kućni predmet, njegov posjed. Plodnost će biti poparćena bolovima u rađanju i odgajanju djece, a čovjekov rad mućan, naporan, besplodan.**

* Isto, str. 45–49 i tu navedenu literaturu.

Obitelj kao zajednica ljubavi postaje tlapnja, utopija, iluzija. Gubi se uzajamno poštovanje i intimnost, dvije kreposti nužne za istinsku ljiibav. Ljubav postaje eros, stravstvenost, nasilje, ljubomora. Brak su i obitelj narušeni, izobličeni, rastrgani.

b) *Drama braka u povijesti Izraela*

Biblija nam pokazuje kako ubrzo monogamiju zamjenjuje poligamija. Nastaje u potomcima bratoubojice Kaina. Prvi bigamac bio bi Lamek, krvoložni čovjek, čovjek nasilja i bezgranične osvete (Post 4,19–24).

Poligamija unosi nemir u obitelji, porobljavanje i poniženje žene te kvarenje moralnosti. Teške sjene i tjeskobe poligamija baca i na donekle idealne brakove patrijarha Abrahama (Post 16,3–6), Jakova, Elkane (1 Sam 1,4–6); posebne su neprilike Davidove i Salomonove sa ženama (2 Sam 11–12; 1 Kr 11,1–4) koje zamračuju sjaj njihova kraljevstva.

Ljubav postaje slijepa i ne brine se za opomene iskusnih roditelja (Izak i Ezav; Post 28, 8–9; Samson; Suci 14, 1–4); ljubav postaje preljubnička i završava zločinom (David i Bat Šeba; 2 Sam 11–20); ljubav postaje stravstvena i nakon brutalnog zadovoljenja pretvara se u okrutnu odbojnost (Amon i Tamara; 2 Sam 13, 1–20); ljubav postaje nasilna i razvratna (povijest Dine; Post 34; žena levite iz Gilbee; Suci 19, 11–30).

Biblija nam navodi i druge nastranosti: Lotovu incestuoznu vezu sa svojim kćerima (Post 19, 31–38), grijeh Sodome i Gomore koji više za osvetom (Post 18–19), posebno sakralnu prostituciju (Br 25, 1–18). Ideal bračne zajednice nije potpuno ostvaren ni u idealnim brakovima, kao što je brak između Abrahama i Sare, Izaka i Rebeke, Jakova i Rahele, brak Elkane i njegove žene Ane. Mojsijev će zakon legalizirati neke bračne devijacije kao poligamiju, konkubinatu i rastavu braka. Gospodin će reći »radi okorjelosti srca«, ali strogo zabranjuje sve što je protivno naravnom zakonu (kao bestijalnost, homoseksualnost), sakralnu prostituciju, ženin preljub s drugim muškarcem, ili muškarca s udatom ženom, i to smrtnom kaznom (Pnz 23, 18–19; Izl 22, 18; Lv 18, 23).

Mojsijev zakon dopušta rastavu, ali uz neke uvjete: muž ženi može predati otpusno pismo; žena ne može, jedino da svojim vladanjem izazove muža da joj preda otpusno pismo. Mojsijev je zakon naklonjen ženi: ako otkrije »nešto ružno« — erwat (Pnz 24, 1–4: rodoskrvnuće, preljub ... Zorell 627 a); ne može više otpuštenu ženu uzeti, ako se ponovno udala, pa i kad umre muž ili se rastavi i od njega; otpuštena žena ima pravo na zaručnički dar — mohar (Izl 22, 15–17).'^ Ne može je otpustiti, ako ju je

" Mohar Je zaručnikov dar zaručnicinu ocu prilikom sklapanja zaruka, »jutarnji dar«. Ako je djevojka bila zavedena prije zaruka, taj dar iznosi 50 srebrnih šekela (Pnz 22, 29), što je razmjerno velik novac. Vjerojatno je da je uobičajeni mohar bio nešto manji, ovisno o stanju obitelji i djevojčinu društvenom položaju. Mohar je i neka vrsta osiguranja u slučaju da je njezin muž otpusti ili umre. Djevojčin otac ili njezina braća, u slučaju očeve smrti, moraju dostaviti mohar na raspolaganje ženi koja dolazi u

fazno optužio da nije bila djevica (Pnz 22, 13—19), ako ju je zaveo prije zaruka (22, 28—29), ako je brak sklopljen s ratnom zarobljenicom (21, 10—14).¹⁸

Preljub se strogo kažnjava: kamenovanjem žene i muškarca (Post 20, 6; 26, 10; Lv 20, 10); samo ako se preljub dogodio u polju, gdje žena nije mogla nikoga dozvati, žena se oslobađa, dok se muškarac kamenuje. Žena čini preljub bez obzira na to griješi li s oženjenim ili pak sa slobodnim; muž samo ako griješi s udanom. Ako sagriješi s djevicom, mora je uzeti za ženu ili platiti pola zaručničkog dara — mohar (Pnz 22, 28 s).

Sakralna prostitucija kažnjava se smrtnom kaznom (Pnz 23, 18—19).

Iako na braku leži težina istočnoga grijeha, grijeh svijeta, ipak uvijek ostaje na snazi dobro potomstva, vjernost i nerazrješivost braka načelno; i nikad u židovstvu nije posve ostala zamračena Božja stvaralačka volja izražena na prvim stranicama svete povijesti i svijest o velikoj povijesnoj ulozi obitelji i njezinom stvaralačkom činitelju. »Razarati obitelj znači razarati smrtno red stvaranja« (R. Eliezer).¹⁹ To će posebno biti naglašeno u proročkim i mudrosnim spisima.

3. Porodična objava Božjega nauma o braku

Proroci uvode novu sakralizaciju braka produbljujući temu saveza — *btrith* koji je Jahve sklopio sa svojim narodom na Sinaju. Sinajski savez nadilazi juridičku i legislativnu razinu čistog ugovora, ono zadrži nešto mnogo dublje: ono je očitovanje neizmjerne Božje ljubavi prema svojem narodu, njegove milosrdne (*hesed*) i vjerničke (*emet*) ljubavi. Svaka je bračna veza savez — *herith* između muža i žene, pokazuje stvarnost Božje ljubavi prema čovjeku. Bračna veza postaje znak tajanstvene milosne Božje ljubavi. Boga Izraelova prema svojem narodu. Zemaljska stvarnost postaje znak duhovne nadnaravne stvarnosti. Jahve postaje zaručnik, a Izrael, njegov narod, zaručnica. To je teologija spasenja u slici bračne veze. Bog se preko proroka služi slikama bračnog života da bi izrazio svoju ljubav prema svome narodu, prema čovjeku.²⁰

beznađno stanje. Usp. R. de VAUX, *nav. dj.* 36—39; A. REBIĆ, *Biblijske starine*, 84—86; C. TOMIĆ, *nav. dj.* 225—229.

U Babilonskom zakoniku žena ima veća prava nego u Mojsijevu: žena jednako može tražiti rastavu braka, zbog muževe neurednosti; ne prihvatiti dugove koje je muž preuzeo prije sklapanja braka; ima pravo na opskrbu ako je otpuštena ili udovica.

¹⁹ U židovskom svijetu kruži lijepa legenda o cijeni braka. Rahela, žena znamenitog Rabi Akibe, šalje muža da studira Bibliju. Kroz to vrijeme živi siromašno, jedno i bijedno; prodaje i svoj bogati miraz, pa i svoju bujnu kosu da bi Akiba mogao završiti svoj studij. Nakon 24 godine vrati se Akiba kao učeni slavni rabin i kao nagradu donese ženi krunu koja simbolizira sveti grad Jeruzalem s njegovim tornjovima. Ženidba se živi kao služenje Bogu i izabranom narodu, u poslušnosti božanskom pozivu i korisnosti povijesnog trenutka.

²⁰ Vidi C. TOMIĆ, *nav. dj.* 54—56.

Prvi put ta se slika pojavljuje u proroka *Hošeje* (sredina 8. st.). U svojoj obiteljskoj drami, u svojem gorkom iskustvu Hošea potresno i zorno otkriva duhovnu dramu preljubničkog i nevjernog Izraela svome Bogu. Žena bludnica — Gomera koja ga ostavlja slika je naroda nevjerničkog i bludničkog Izraela. Ali Jahve zaručnik nije čovjek, njegova milosrdna i vjernička ljubav ne poznaje granica. Hošea mora platiti mohar — zaručnički dar, i otkupiti svoju nevjernu ženu, pročistiti je u novoj »pustinji naroda« da bi je pripremio na nove zaruke, na vječne zaruke. Bolno iskustvo proroka omogućuje mu da dublje prodre u tajnu Božje ljubavi koja je vječna, otkupiteljska i pobjednička. Ali taj novi savez ostvarit će se tek na kraju dana (Hoš 2,20.23), u mesijansko vrijeme. -'

Prorok *Jeremija*, koji u cijelom svojem samotničkom i patničkom životu proživljava dramu nevjernog i bludničkog naroda, ponovno govori o zaručničkoj Jahvinoj ljubavi. Narodu u svijest doziva ljepotu zaruka u pustinji, u ljubavi i milosrđu. Ovako govori Jahve: »Spominjem se mladosti tvoje privržene, ljubavi tvoje vjerničke . . . Izrael bijaše Jahvi svetinja, prvina plodova njegovih ...« (Jr 2,2—3). A sada, Izrael je postao »sasvim oskvrnuta« nevjerna žena (3,1—15). Ali ljubav je Božja jača i ona će pobijediti. Jeremija naviješta Novi savez koji će sklopiti sa svojim narodom, vječni i neraskidivi i to će biti nešto stvaralačko novo (31, 31—34). U taj će se dan mesijanski objavit i Božja ljubav: »Ljubavlju vječnom ljubim te, zato ti sačuvah milost.« (31,3).22

Prorok *Ezekijel* u babilonskom izgnanstvu razmišlja nad poviješću svojega naroda i iznosi dramu njegove nevjere. Izrael je sve primio na dar od Boga, sve je dokaz njegove neizmjerne dobrote, pa ipak od svojega početka pokaza se nevjernim i sve do danas (Ez 16). Jahve će kazniti nevjernu zaručnicu, ali zadnju riječ imat će ipak ljubav. Jahve će vječni savez sklopiti sa svojim narodom u danima Mesijinim.^

Nepoznati prorok — *Drugi Izaija* (Iz 40—55) u tjeskobnim danima gleda već eshatološko ispunjenje Božjeg obećanja. Izrael je zbog preljuba prema svome Bogu zabačen, ali to je tamna prošlost. »Zar se smije otpustiti žena mladosti?« (54,6). Prorok gleda sjaj vječnog saveza, što će biti novo djelo spasenja, novo stvaranje. *Treći Izaija* (Iz 56—66) pola stoljeća poslije gleda već radost Jahvine zaručnice u eshatonu urešene nakitima, »haljinom spasenja« i »plaštem pravednosti« (60,10; 62,4—5), što je čudo Božje milosti. Božje ljubavi.^*

Ovim slikama proroci osvjetljaju eshatološko, mesijansko spasenje, ali ujedno i osvjetljaju i izvornu teologiju braka. Ona je savez — *berith*, znak Božje spasiteljske, otkupiteljske ljubavi. To jasno izriče prorok *Malahija* tražeći ljubav, vjernost i nerazrješivost bračne veze — *berith*. Jahve

" Isto, str. 57—60.

" Isto, str. 61—62.

" Isto, str. 62—64.

» Isto, str. 64—66.

je svjedok pri sklapanju braka — berith (2,14). Podsjeća proroka na početni Božji naum: »Nije li on načinio jedno jedino biće dahom životnim obdareno.« Stoga zaključuje: »Ja mrzim otpuštanje žene ... i onog koji nevjerom haljine kalja, govori Jahve nad Vojskama.« (2,16).'^''

Ovaj ideal ženidbe životno je prikazan u *Tohijnoj* knjizi. U molitvi koju upravlja Bogu Tobija kaže: »Ti si stvorio Adama i dao mu pomoćnicu Evu: od njih je proizašao ljudski rod. Ti si rekao: Nije dobro da čovjek bude sam; načinimo mu pomoćnicu sličnu njemu. Gospode, ne uzimam zbog pohote ovu svoju sestru, nego po istini.« (Tob 8,6—7).^®

U *mudrosnoj književnosti* jednako susrećemo sasvim produhovljeni bračni simbolizam. Mudrost je »Božja kćerka« (Izr 8,22), ona je mudracu »zaručnica« (Sir 15,2) za kojom žudi i traži je (Mudr 7,28; 8,2.9), ona daje besmrtnost onome koji se s njom sjedini (8,1).^'

Vrhbnac mudrosti književnosti o ljubavi nalazimo u *Pjesmi nad pjesmama* koja želim i jarkim bojama opijeva čistu, neokaljanu, savršenu ljubav zaručnika Jahve i njegova naroda, zaručnice. U toj knjizi ne govori se o Izraelovoj nevjeri, sva je usmjerena prema eshatonu, prema Novom savezu u kojem će se konačno ostvariti vječni i neraskidiv savez Jahve sa svim narodima svijeta. Nalazimo u njoj teologiju braka u njegovoj najhitnijoj značajki, a to je ljubav koja od dvoje stvara »jedno tijelo«, i teologiju saveza, teologiju novoga saveza koji će se ostvariti istom u Novom savezu po Isusu Kristu.^

Zaključak

Proročka vizija novoga saveza i ženidbene veze, teologije saveza i teologije braka, dobiva u Kristu svoje ostvarenje i puninu. Kristovim ulaskom u svijet nastupaju posljednja vremena. U Kristu Božja ljubav postaje konkretna, opipljiva, vidljiva; ona je objaviteljska, spasiteljska, obnoviteljska. U Kristu se ostvaruje Novi savez koji zahvaća sve zemaljske stvarnosti, pa tako i ženidbenu stvarnost.

U Kristovo vrijeme još uvijek vlada otpuštanje žene, zakonski konkubinatski, pa i poligamija među Zidovima. Isus proglašava Stvoriteljevu volju kao jedini bračni zakon u Novom zavjetu. Dokida Mojsijevu *halaku* kojom se dopušta otpuštanje žene i otkriva Stvorčevu volju »od početka stvorenja« naglašavajući monogamijski brak, nerazrješivost ženidbe i njezino jedinstvo — *henosis*, »jedno tijelo«. Tumači povod Mojsijeva pro-

" Spisi Kumranske zajednice brane monogamijski brak i donose četiri dokaza: Post 1, 27; u Kovčeg su ušla samo po dva para (Post 7, 9); pozivom na Pnz 17, 17: »neka kralj nema mnogo žena«; i još skriveni i zapečaćeni dokaz koji će otkriti Sadok (2 Kr 22).

2' Vidi C. TOMIĆ, *nav. dj.* 7i—77.

" Isto, str. 70—72.

28 Isto, str. 77—85.

pisa: »zbog okorjelosti srca« — sklerokardia. Brak mora stvoriti »jedno tijelo« ne samo fizički nego prije svega duovno («srce« u biblijskom jeziku označuje čovjekovu osobu kao izvor svega ljudskoga života i odlučivanja). Gdje toga nema, jedinstva duše i tijela, ostaje samo tjelesno jedinstvo, što je bludničenje. Ako se duhovno jedinstvo razriješi. Gospodin dopušta rastavu, ali samo od »kreveta i postelje«, ali nipošto sklapanje novoga braka (Mk 10, 1—12; Mt 19, 1—12).

Gospodin naglašava da u ovom vremenu Božjega suda i posljednih dana ženiti se i udavati katkad može biti neodgovorna lakomislenost i grešna sljepoća kao u Noinim danima (Lk 17,27); u određenim okolnostima ženiti se može biti fatalno za one koji su pozvani na bezgraničnu raspoloživost Božjemu pozivu (Mt 19,10); ima onih koji se radi kraljevstva Božjega ne žene niti udaju (Mt 19,10.29); i konačno u uskrsnuću mrtvih ta zemaljska stvarnost prestaje (Mk 12,25).

Pavao u svojim poslanicima razrađuje Kristovu misao. Za njega je ženidbena zajednica savršeno jedinstvo koje treba živjeti u punoj fizičkoj i duhovnoj savršenosti, i to u Gospodinu (1 Kor 6,16 s). Bludnost je grijeh protiv tijela koje je preobraženo Duhom Svetim, i dosljedno, zločin protiv budućeg života, novoga božanskog stvaranja.

I Pavao u ženidbi gleda nedostatak »zbog sadašnje nevolje« (1 Kor 7,26), jer je »vrijeme kratko« (7,29), nastupila su posljednja vremena. Naglašava vrijednost celibata^{^^} da se čovjek posve može posvetiti i staviti na raspolaganje Gospodinu »izgledno i nesmetano« (7,35). Ipak i u braku vidi karizmu. Božji dar, koji je za mnoge bolji nego karizma djevičanstva (7,38), kao i za mlade udovice u tom poganskom i razvratnom svijetu (7,39 s).

Veličinu i dubinu ženidbe posebno nam otkriva Poslanica Efežanima 5,25—33. Brak je »otajstvo veliko! Ja smjeram na Krista i na Crkvu!« Brak i obitelj imaju svoj izvor i uzor u vazmenom otajstvu, u najvišem očitovanju Božje ljubavi. Oni moraju održavati eshatološku ljubav koja se očitovala u Isusu Kristu, u njegovoj muc, smrti i uskrsnuću. Ona je sakrament (mysterion) koji se rađa kao i svi sakramenti iz ljubavi Raspetoga i Proslavljenog Gospodina. Poslanica naglašava i crkveni vidik: ženidba je usmjerena da u ovom vremenu bude znak zaručnice Kristove ljubavi prema njegovoj Crkvi.

Teologiju saveza proroci su produbili slikom zaruka između Jahve i njegova naroda. Izrael je postao nevjeran, i proroci navješćuju nove zaruke — savez savršenog Božjeg naroda, novoga Siona (Iz 54,5; 62,4)-

Predbračno dj'evičanstvo visoko se cijeni u Izraelu. Veliki svećenik mora se oženiti samo djevicom Izraelkom (Lv 21, 13 s); djevice prethode s bubnjićima svečane religiozne i pobjedničke mimohode (Ps 68, 26); Jeruzalem je u svojem mesijanskom sjaju »djevica Sionska« (Iz 37, 22); tko obeščasti djevojku, mora je uzeti za ženu i ne može joj dati otpusno pismo (Pnz 22, 28—29); visoko se cijeni netaknutost ženidbe. U evanđeosko vrijeme celibatarstvo žive mnoge naseobine esena, terapeuta i drugih pobožnih židovskih udruženja. Celibatarstvo žive kao navještaj novoga vremena, novoga saveza.

Isus sebe naziva zaručnikom (Mt 9,15), Ivan se Krstitelj predstavlja kao »prijatelj zaručnikov« i raduje se glasu zaručnika koji ima svoju zaručnicu (Iv 3,29). Pavao dalje razvija tu sliku i sam kaže da je i on parainf — prijatelj zaručnikov za Crkvu u Korintu (2 Kor 11,2). Slika Crkve Zaručnice opisana je živim bojama u Ivanovu Otkrivenju (Otkr 21,2.9). Ona čeka na svojeg Zaručnika (Otkr 22,17).²

Obitelj mora živjeti zaručničku tajnu Krista i Crkve, sakramentalnu, eklezijalnu, eshatološku. Brak i obitelj imaju u ovom vremenu svoju veličinu i svetost, svoju visoku i neotuđivu karizmu. Ona se mora temeljiti na zajedništvu osoba — kardija, i čuvati se sklerokardije — okorjelosti srca, koja razara brak. Životna limfa i njezino središte nije eros nego agape, posvemašnje uzajamno predanje bez pridržaja osoba (Kol 3,18 s; Ef 5,22; 1 Pet 2,18 s); temelj i mjerilo ljubavi Božja je ljubav koja se očitovala u Isusu Kristu Raspetom i Proslavljenom, njegova ljubav za Crkvu.

Brak i obitelj imaju svoj veliki smisao i vrijednost, svoju važnost u ovom vremenu kao posadašljenje Božje ljubavi, znak su i slika Kristove ljubavi za Crkvu i Očeve ljubavi za čovječanstvo.

² Rabini slave sinajski savez kao Jahvine zaruke s Izraelom. *Tora — Zakon* židbeni je ugovor, Mojsije je parainf, Jahve ulazi kao Zaručnik svoje zaručnice. R. Aki-ba u Pjesmi nad pjesmama vidi opjevane zaruke Jahve sa svojim narodom. Ali u mesijanskim danima očekuje se Novi savez i nove zaruke. Govore o vremenima zaruka koje sada traju, zatim o sedam godina teških borbi prije sklapanja konačnih zaruka, koje će uslijediti nakon uskrsnuća mrtvih, i slijedi svečana svadbena svečanost na kojoj će Jahve sklopiti vječni savez sa svojim narodom.